

Krzysztof Koźbiał*

Społeczeństwo obywatelskie a stosunek do instytucji politycznych w Republice Czeskiej

Civil society and attitudes towards political institutions in the Czech Republic

Abstract: The article focuses on the current state of civil society in the Czech Republic, referring primarily to social activity in the political sphere of this country. This is reflected, among other things, in the relatively low level of political participation. An important part of the deliberations are the numerous references to opinion polls and to the idea of the development of civil society and “non-political politics” formulated by Vaclav Havel.

In general, the social political activity of Czech citizens is at a low level. On the one hand, this is a consequence of the systemic transformation after the fall of the communist system, and on the other hand, of a very low assessment of the political institutions functioning in this country (parliament, government, political parties). This, in turn, is a consequence of numerous scandals involving top-level politicians. The exception is the local level of politics, which clearly shows that the Czechs are nevertheless interested in politics, above all the politics that is closest to them and that they deal with every day. They express it, for example, in very numerous local referendums.

Keywords: Czech Republic, civil society, political participation, political system of the Czech Republic, political institutions

Streszczenie: W artykule skupiono się na obecnym stanie społeczeństwa obywatelskiego w Republice Czeskiej, odnosząc się przede wszystkim do aktywności społecznej w politycznej sferze funkcjonowania tego państwa. Wyrazem tego jest m.in. stosunkowo niski stopień partycypacji politycznej. Istotną częścią rozważań są liczne odwołania do badań opinii publicznej oraz do idei rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i „niepolitycznej polityki” sformułowanej przez Václava Havla.

Generalnie społeczna aktywność polityczna mieszkańców Czech stoi na niskim poziomie. Jest to z jednej strony pochodną transformacji ustrojowej po upadku systemu komunistycznego, z drugiej zaś bardzo niskiej oceny instytucji politycznych funkcjonujących w tym państwie (parlament, rząd, partie polityczne). Ta z kolei jest konsekwencją licznych afer z udziałem polityków

* Krzysztof Koźbiał – dr hab., prof. UJ, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6124-5341>, e-mail: krzysztof.kozbial@uj.edu.pl.

najwyższego szczebla. Wyjątek stanowi lokalny poziom polityki, co wyraźnie wskazuje, że Czesi są jednak zainteresowani polityką, przede wszystkim tą, która jest im najbliższa i z którą stykają się na co dzień. Dają temu wyraz np. w bardzo licznych referendach lokalnych.

Słowa kluczowe: Republika Czeska, społeczeństwo obywatelskie, partycypacja polityczna, system polityczny w Czechach, instytucje polityczne

Wprowadzenie

Rozwinięte, funkcjonujące społeczeństwo obywatelskie uznawane jest za jeden z warunków rozwiniętej, trwałej demokracji. Problemem jest oczywiście pomiar stopnia tego rozwoju, jednak obserwacja pewnych wskaźników i wydarzeń, również o charakterze politycznym, wskazuje wyraźnie na to, czy mamy do czynienia z tego rodzaju zjawiskiem, czy też jest ono dalekie od faktycznej realizacji i pozostaje celem na przyszłość.

Jednym z takich wyznaczników może być partycypacja polityczna w procesach wyborczych na różnych szczeblach podejmowania decyzji, mająca na celu wpływ na politykę. Wskazuje ona pośrednio na to, jaki jest stosunek obywateli do samej sceny politycznej, poszczególnych instytucji życia politycznego. Ich ocena wiele mówi o chęci zaangażowania obywateli w politykę.

Celem rozważań jest zwrócenie uwagi na aktualny stan społeczeństwa obywatelskiego w Republice Czeskiej i zaangażowania obywateli w procesy polityczne (ukazane m.in. przez stopień partycypacji politycznej). Wskazano również na ocenę instytucji politycznych, sformułowaną w badaniach opinii publicznej przez społeczeństwo, która stanowi pochodną ogólnie niskiej noty wystawianej czeskiej polityce. W artykule podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania badawcze: 1) w jakim stopniu idea rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w kierunku otwartości i samorządności, sformułowana swego czasu przez V. Havla, jest zauważalna obecnie w czeskiej polityce? 2) jakie czynniki decydują o nastawieniu czeskiego społeczeństwa do polityki? 3) jakie obszary aktywności mogą świadczyć o nadziei na rozwój społeczeństwa obywatelskiego w analizowanym państwie? Główną hipotezą postawioną w pracy jest stwierdzenie, że w analizowanym państwie występuje niska aktywność polityczna społeczeństwa, choć nie na każdym poziomie podejmowania decyzji politycznych.

W pracy wykorzystano metody badawcze typowe dla nauk o polityce i administracji, tj. przede wszystkim metodę analizy systemowej,

analizę najistotniejszej literatury przedmiotu oraz analizę danych statystycznych. Pewne znaczenie odegrała także metoda analizy historycznej. Jedno z najistotniejszych miejsc w wykorzystanym materiale badawczym zajęły wyniki badań opinii publicznej dające możliwości odpowiedzi na pytania dotyczące zmian zachodzących na scenie politycznej Republiki Czeskiej i ocen formułowanych przez obywateli. Dane te zarazem pozwoliły na ocenę stanu społeczeństwa obywatelskiego w Czechach.

1. Społeczeństwo obywatelskie w Republice Czeskiej – definicje, idee

W ostatnich dziesięcioleciach społeczeństwa państw postkomunistycznych przeżywają swoisty renesans zainteresowania społeczeństwem obywatelskim. Idea ta, patrząc na nią pod względem historycznym, była przywoływana przez wielu filozofów i myślicieli politycznych. Próbując ją zdefiniować, nie da się jej jednak określić w sposób jednoznaczny. W koncepcjach republikańskiej i liberalnej podejście to oparte jest na wzajemnych relacjach społeczeństwa i państwa naznaczonych przede wszystkim współpracą. Jednocześnie – co jest ważne z punktu widzenia rozważań zawartych w tym artykule – udział obywateli w życiu publicznym może się odbywać bezpośrednio lub za pośrednictwem instytucji, do których zaliczają się związki zawodowe, ruchy społeczne, stowarzyszenia tzw. wolnych zawodów, kościoły i fundacje, ale również partie polityczne¹.

Współcześnie pojęcie to jest wręcz niezbędnym wyznacznikiem dobrze funkcjonującego, demokratycznego państwa. Trudno sobie wyobrazić demokratyczne państwo bez sprawnego społeczeństwa obywatelskiego. W większości definicji tego określenia zwraca się uwagę na dobrowolną aktywność, samoorganizację obywateli, tworzenie przestrzeni społecznej – autonomicznej wobec państwa, ale też w pewnym sensie strukturę, która jest pośrednikiem między państwem a sferą prywatną. Definicje te zakładają także pluralizm: wielość

1 M. Kazimierczuk, *Ewolucja pojęcia idei społeczeństwa obywatelskiego*, [w:] *Społeczeństwo obywatelskie. Historia, teoria, praktyka*, R. Kania, M. Kazimierczuk (red.), Warszawa 2021, s. 28.

rożnych grup interesów, które powinny między sobą współpracować i się komunikować².

W państwach Europy Środkowo-Wschodniej idea ta, wzięwszy pod uwagę doświadczenia okresu komunistycznego, najczęściej była postrzegana jako coś, co było tworzone w opozycji do państwa, żeby nie powiedzieć – wbrew państwu. Szczególne znaczenie mają tu doświadczenia ugrupowań opozycji antykomunistycznej w poszczególnych państwach.

W przypadku byłej Czechosłowacji dotyczyło to przede wszystkim Karty 77, pod której manifestem podpisało się ponad 240 znanych osobistości, o różnych poglądach politycznych, na czele z Václavem Havlem, Václavem Bendą, Jiřim Hájkiem i Janem Patočką³. W konsekwencji prowadziło to do obalenia systemu komunistycznego, a decydującymi wydarzeniami stały się antyreżimowe demonstracje w listopadzie 1989 r. (tzw. aksamitna rewolucja)⁴. Upadek komunizmu stworzył m.in. możliwość rozwoju aktywności obywatelskiej. Przybierała one różne formy, niekoniecznie w postaci pragnienia wzięcia czynnego udziału w polityce czy partiach politycznych.

Sam przełom prowadzący do transformacji ustrojowej nie dawał gwarancji rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Według Ralfa Dahrendorfa jego budowa może trwać nawet trzy generacje, co na gruncie czeskim często jest porównywalne z wypowiedzią pierwszego prezydenta Czechosłowacji, Tomáša Masaryka, który w 1918 r. miał stwierdzić, że do stabilizacji demokracji w tym państwie potrzeba 50 lat⁵. Bez wątplenia są to procesy długofalowe.

Jakie zatem stało się społeczeństwo obywatelskie po upadku systemu komunistycznego, antydemokratycznego i antyobywatelskiego w Czechach? W jakim kierunku powinno zmierzać? Warto w tym miejscu oprzeć się na koncepcji przedstawionej przez byłego prezydenta V. Havla, który przedstawił swój punkt widzenia na ten temat.

2 Tamże, s. 25-27. Na aspekt współpracy i komunikacji zwraca uwagę np. J. Szacki, *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994, s. 173.

3 J. Rychlík, *Československo v období socialismu 1945-1989*, Praha 2020, s. 294.

4 Tamże, s. 320. Myśląc o inicjatywach społecznych, warto wspomnieć także o inicjatywie z 1998 r., w ramach której pod petycją żądającą rozdziału Kościoła od państwa oraz swobód religijnych podpisało się ok. 600 tys. osób.

5 K.B. Müller, *Češi, občanská společnost a evropské výzvy. Mezi nacionalismem a liberalizmem aneb od etnické exkluze k aktivní hranici*, Praha 2016, s. 160.

Havel wiązał z upadkiem komunizmu nadzieje na odrodzenie się społeczeństwa obywatelskiego. Uważał, że może ono odegrać istotną rolę w procesie transformacji systemu komunistycznego, spowodować jego zmianę w kierunku otwartego modelu państwa opartego m.in. na wolnym i powszechnym zrzeszaniu się ludzi (w towarzystwa, kościoły, wreszcie partie), bazującego na wspólnych celach, interesach, przekonaniach i solidarności. Miało to być działanie oddolne, wspierające demokratyzację, a jednocześnie opierające się na rozwoju samorządności lokalnej, która mogłaby wpływać na sprawy publiczne. Wreszcie, zdaniem Havla, rozwój tej formy wsparcia demokracji miał być uwarunkowanym systemem przekazywania zadań na poziom jak najbliższy obywatelom – co najczęściej jest określane mianem subsydiarności⁶.

Koncepcję Havla można uznać za interesującą także dziś. Obywatele mieli wyrażać swoje interesy, nie podlegać naciskom ze strony władz. Jednak wzięwszy pod uwagę rozwój sytuacji politycznej w niektórych państwach Europy Środkowej, założenia te odbiegają od rzeczywistości. Przejście od systemu komunistycznego do demokracji nigdzie nie dokonało się w sposób łatwy, wiązało się z wyrzeczeniami, nie tylko ekonomicznymi. Bez wątplenia członkostwo Republiki Czeskiej w Unii Europejskiej mogło oznaczać większe możliwości realizacji idei społeczeństwa obywatelskiego, ale nie musiało to oznaczać automatycznego wprowadzenia tej idei w życie. Dziś, u progu 30-lecia państwowej samodzielności Czech, wiemy, że ciągle trudno o porównanie poziomu rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, wyrażanego choćby przez partycypację polityczną, z dojrzałymi demokracjami zachodnioeuropejskimi.

Złożyło się na to wiele przyczyn. Następca Havla na stanowisku prezydenta – Václav Klaus – prezentował inne podejście do koncepcji społeczeństwa obywatelskiego. Traktował ją z nieufnością, krytykował m.in. decentralizację i miał dość wstrzemięźliwy stosunek do organizacji pozarządowych. Te ostatnie uznawał głównie za takie, które dbają przede wszystkim o własne interesy, a nie o interesy ogółu⁷. Krytykiem koncepcji Havla był także Slavoj Žižek, który uważał,

6 W. Świąch, *Václav Havel wobec społeczeństwa obywatelskiego – koncepcja i krytyka*, „Acta Scientifica Academiae Ostroviensis”. Sectio A, Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne, 2017, nr 9(1), s. 125-128.

7 Tamże, s. 133.

że Havel opowiadał się za rozszerzeniem władzy społeczeństwa obywatelskiego kosztem instytucji państwa⁸.

Idea „polityki niepolitycznej” Havla, jak się wydaje, nigdy nie zdobyła wystarczającej liczby zwolenników, aby mogła być wdrożona w życie⁹. Prezydent nigdy zresztą nie krył swego krytycznego nastawienia do czeskiej polityki. Krytykował głównie politykę partyjną, mówiąc wręcz o „partiokracji”, choć jednocześnie zdawał sobie sprawę z tego, że są one koniecznym warunkiem istnienia demokracji¹⁰.

Transformacja ustrojowa Republiki przyjęła kierunek ogólnie demokratyczny, niemniej wiele jego cech świadczyło o zmierzaniu w stronę mającą niewiele wspólnego z liberalną demokracją. Szczególnie istotny pod tym względem był okres rządów premiera Andreja Babiša (2017-2021), uznawany za wręcz kluczowy czas oligarchizacji czeskiej polityki, cechującej się traktowaniem zasad demokratycznego państwa prawa w sposób przedmiotowy¹¹.

Wybory parlamentarne w 2021 r. doprowadziły, jak się wydaje, do zatrzymania tego procesu. W ich wyniku władzę w Republice objęła koalicja Razem, złożona z ugrupowań ODS, TOP 09 i KDH-ČSL, oraz koalicja Partii Piratów i ruchu Burmistrzowie i Niezależni (STAN). Idea Havla w pierwszych miesiącach rządów nowego premiera Petra Fialy jest dostrzegalna przede wszystkim w polityce zagranicznej, gdzie stawia się na prawa człowieka, co w praktyce oznacza daleko idące ochłodzenie w stosunkach z Rosją i Chinami – stojące w sprzeczności z dotychczasową polityką prezydenta Miloša Zemana, a także premiera Babiša. Na szczeblu samorządowym tego rodzaju zwrot był już wcześniej zauważalny w Pradze, rządzonej przez przedstawiciela Piratów, Zdenka Hříba. Przybrało to m.in. formę nawiązania kontaktów między Pragą a tajwańskim Tajpej, zmianą nazwy placu, przy którym mieści się ambasada Federacji Rosyjskiej (obecnie jest to plac im. B. Niemcowa), czy też usunięciem pomnika gen. Iwana Koniewa przy równoczesnej instalacji upamiętniającej armię Andrieja Wła-

8 Tamże, s. 135.

9 Swoje refleksje na temat okresu transformacji w istniejącej jeszcze Czechosłowacji Havel przedstawił w 1991 r., zob. V. Havel, *Letnie rozmyślenia*, tłum. A. Jagodziński, Warszawa 2012.

10 M. Bankowicz, *Przywódcy polityczni współczesnego świata. Mężowie stanu, demokraci i tyrani*, Kraków 2007, s. 156-157.

11 S. Balík, *Oligarchizace české politiky*, [w:] *Od Palackého k Babišovi. Česká politika 19. až 21. století*, S. Balík i in. (red.), Praha 2019, s. 268-285.

sowa¹². Są to gesty zauważalne w przestrzeni publicznej, świadczące jednak o zdecydowanym nastawieniu politycznym tego ugrupowania, wchodzącego w skład rządu.

2. Nastawienie społeczeństwa czeskiego do demokracji i instytucji życia politycznego a partycypacja polityczna

Aktywny udział w instytucjach politycznych i procesie politycznym – rozumianym ogólnie – należy uznać za przejaw społeczeństwa obywatelskiego. Tylko bowiem przez czynny udział w polityce (poprzez wybory czy referenda na każdym poziomie funkcjonowania państwa) możliwe są do wprowadzenia demokratyczne zmiany. Brak wiary w możliwość przemian stanowi jedną z przyczyn absencji politycznej¹³. Problem ten jest zauważalny m.in. w państwach postkomunistycznych, mimo upływu ponad 30 lat od upadku dawnego systemu.

Udział społeczeństwa czeskiego w podejmowaniu decyzji politycznych należy ocenić jako średni, pozostawiający ciągle nieco do życzenia. Z jednej strony jest on zauważalnie niższy niż na zachodzie Europy (np. w Niemczech), z drugiej strony nie odbiega jednak od partycypacji politycznej społeczeństw innych państw Europy Środkowej, a nawet ją przewyższa.

Bezsprzecznie Republika Czeska jest obecnie uważana za państwo demokratyczne¹⁴, ale zwraca się uwagę na to, że rozwój społeczeństwa obywatelskiego nie nadąża za innymi zmianami. Jest to poniekąd zrozumiałe, gdyż ewolucja prawa, instytucji, demokratycznej konstrukcji państwa jest z reguły szybsza niż zmiany zachodzące w zakresie kultury politycznej. Przejście do systemu demokratycznego było jednak

12 K. Koźbiał, *Czeska Partia Piratów jako nowe ugrupowanie w systemie partyjnym Czeskiej Republiki*, [w:] *Postulaty polityczne i wyborcze partii politycznych*, A. Kruk (red.), Zielona Góra 2021, s. 171.

13 Ł. Popławski, Z. Popławski, *Instytucje i społeczeństwo obywatelskie w procesie globalizacji*, [w:] *Instytucje państwa a społeczeństwo obywatelskie*, A. Chodubski, L. Kacprzak, K. Pająk (red.), Piła 2009, s. 56.

14 Według wskaźnika demokracji publikowanego przez tygodnik „The Economist” (za rok 2021) Czeszy znajdują się na 29 miejscu na świecie jako zaliczane do II grupy tzw. demokracji wadliwych. Do tej samej grupy są zaliczane np. Stany Zjednoczone, Włochy, Portugalia czy Hiszpania. Z kolei Polska jest na 51 miejscu, a Węgry na 56, https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2021/#mktForm_anchor [14.05.2022].

o tyle łatwiejsze, że nawiązywało do demokratycznych tradycji I Republiki Czechosłowackiej okresu międzywojennego¹⁵.

Opierając się na przeprowadzonych badaniach opinii publicznej¹⁶, można pokusić się o podkreślenie najistotniejszych czynników wskazujących na nastawienie czeskiej społeczności do aktywnego udziału w polityce oraz najważniejszych instytucji, bez których polityka nie może funkcjonować. Te czynniki to: 1) ocena demokracji jako systemu władzy; 2) ocena poszczególnych instytucji życia politycznego (głowa państwa, poszczególne rządy, izby parlamentu, partie polityczne); 3) ocena działalności samorządu terytorialnego.

W ocenie Autora są to najistotniejsze punkty odniesienia wskazujące na potencjalne problemy, ale też mogące dać odpowiedź na pytanie o to, w jakich obszarach rozwój społeczeństwa obywatelskiego wykazuje niedostatki. Znacząca liczba tych ostatnich może wskazywać w dalszej perspektywie na stosunkowo niewielkie szanse na rozwój obywatelskości, które jest przecież niezbędnym filarem demokracji w każdym państwie.

Jak zatem czeskie społeczeństwo ocenia demokrację? W ostatnim czasie nieco ponad połowa respondentów była zdania, że demokracja jest najlepszym sposobem rządów (w 2021 r. – 52%)¹⁷. Najbardziej optymistyczną ocenę pod tym względem Czesi formułowali we wrześniu 2019 r. (59%), najgorszą w lutym 2012 r. (zaledwie 42%). Za każdym razem jednak ta opinia była przeważająca. Równocześnie zdaniem 23% pytanych, w określonych okolicznościach autorytaryzm jest lepszym systemem rządów niż demokracja (w okresie prawie 20 lat badań na ten temat wskazania tego rodzaju wahały się między 19 a 30%), natomiast 18% uznało, że jest im wszystko jedno. Więcej zwolenników autorytaryzmu ma wśród osób w wieku powyżej 45 lat, cechujących się niskim wykształceniem, a także wśród wyborców określonych ugrupowań (prym wiedzie tu Komunistyczna Partia Czech i Moraw – KSČM).

15 D. Kunštát a kol., *25 let české demokracie očima veřejnosti*, Praha 2014, s. 39-40.

16 Jeśli nie podano inaczej, odnoszę się do badań prowadzonych regularnie przez Centrum Badania Opinii Publicznej (CVVM – Centrum pro výzkum veřejného mínění), stanowiące obecnie część Instytutu Socjologii Czeskiej Akademii Nauk.

17 CVVM, *Česká veřejnost o fungování demokracie a nedemokratických alternativách politického systému – srpen/září 2021*, s. 3, <https://cvvm.soc.cas.cz/tiskove-zpravy/politicke/demokracie-obcanska-spolecnost/5513-ceska-verejnost-o-fungovani-demokracie-a-nedemokratickych-alternativach-politickeho-systemu-srpen-zari-2021> [15.05.2022].

Warto zwrócić uwagę także na ocenę poszczególnych działań cechujących państwo demokratyczne. 56% pytanym uznaje, że z obywatelami w Republice Czeskiej postępuje się w sposób sprawiedliwy i równy, co stanowi zwrot w ocenie, ponieważ aż do 2016 r. większość pytanym była przeciwnego zdania. Może to zatem wskazywać na zmianę w postrzeganiu tego zagadnienia. Prawie 7 na 10 ankietowanych uważa również, że prawa człowieka w Republice są respektowane, co też wskazuje na bardziej optymistyczne spojrzenie na ten ważny aspekt państwa demokratycznego.

Demokracja wydaje się zatem systemem, którego nie można zastąpić. Czesi zdają sobie z tego sprawę i uważają w zdecydowanej większości za niemożliwą sytuację, w której doszłoby do rozwiązania parlamentu i likwidacji partii politycznych (tylko 13% osób uznaje to za możliwe). Dla czeskiego społeczeństwa demokracja ma porównywalne znaczenie jak w przypadku Portugalii, Estonii, Polski, Słowacji, Słowenii czy Belgii (różnice między tymi państwami są bardzo niewielkie)¹⁸. Przywiązanie do demokracji jako formy rządów bezsprzecznie lepszej niż system komunistyczny nie oznacza jednak, że czeskie społeczeństwo akceptuje instytucje polityczne swojego państwa.

Ocena instytucji życia politycznego ze strony obywateli w analizowanym państwie jest bowiem jednoznacznie negatywna. Przede wszystkim respondenci w 2/3 uważają, że zdecydowana mniejszość polityków zajmuje się tym, co myślą „zwykli ludzie”¹⁹. Nie znajdują zatem bezpośredniego przełożenia problemów występujących w społeczeństwie na poziom decyzji politycznych. Przy takim założeniu nie mogą dziwić niejednokrotnie negatywne oceny, o których mowa niżej.

Spośród instytucji życia politycznego, funkcjonujących na poziomie ogólnopaństwowym, największym zaufaniem na wiosnę 2022 r. cieszył się prezydent (38%) i rząd (35%). Zdecydowana większość pytanym nie ufała tym instytucjom, odpowiednio 58 i 62%²⁰. Szczególnie zauważalne są wahania w ocenie głowy państwa, która w 1996 r. cieszyła się zaufaniem 80% pytanym, w 2010 r. 70%, lecz w ostatnich latach oceny

18 J. Pospíšilová, E. Krulichová a kol., *Jak se žije Čechům v současné Evropě?*, Praha 2018, s. 91-92. Są to dane z badań European Social Survey.

19 CVVM, *Česká veřejnost...*, s. 7.

20 CVVM, *Důvěra ústavním institucím na jaře 2022*, s. 1, <https://cvvm.soc.cas.cz/tiskove-zpravy/politicke/institute-a-politici/5550-duvera-ustavnim-institucim-na-jare-2022> [13.05.2022].

te gwałtownie spadły²¹. Bezsprzecznie tego stanu rzeczy należy dopatrywać się w osobowości i zachowaniu osób sprawujących najwyższy urząd w państwie: na tym tle prezydent Zeman z pewnością uchodzi za osobę co najmniej kontrowersyjną.

Jeszcze niżej oceniane są obie izby parlamentu. Izbę Poselską za godną zaufania uznało jedynie 30% ankietowanych. Oceny niższej izby parlamentu bywały nawet dramatycznie niższe: w 2012 r. ufało jej zaledwie 11%²². W tym kontekście można zrozumieć wahania dotyczące oceny poszczególnych rządów czeskich, które miały swoje lepsze i gorsze okresy. Te gorsze były związane przede wszystkim ze stosunkowo licznymi aferami, zauważalnymi na czeskiej scenie politycznej. Nie da się ukryć, że te trudne do jednoznacznej oceny wydarzenia (używając stosunkowo łagodnych określeń) wręcz cechowały czeską politykę²³. Były one także, niestety, podstawą negatywnych ocen czeskich partii i instytucji życia politycznego formułowanych przez obywateli.

W badaniu przeprowadzonym we wrześniu 2019 r. aż 70% pytanym wskazało, że partie polityczne tym, co myślą wyborcy, zajmują się tylko w okresach przedwyborczych. Tyle samo twierdziło, że przyczyniają się one w głównym stopniu do polaryzacji społeczeństwa. Bardzo częstym zarzutem formułowanym wobec ugrupowań politycznych jest zarzucanie im korupcji (62%)²⁴. Oceny te ulegają niewielkiej poprawie na przestrzeni lat, można zatem uznać owe złe oceny za coś, co cechuje nastawienie obywateli do partii politycznych.

W tej sytuacji nie może dziwić, że wstępowanie do partii jest bardzo rzadką czynnością podejmowaną przez ankietowanych. W 2020 r. jedynie 3% badanych wskazało, że bierze bezpośredni udział w aktywności partii. Żadna inna czynność społeczna nie cieszyła się tak słabym zainteresowaniem²⁵. Jest to tym bardziej zastanawiające, iż

21 D. Kunštát a kol., *25 let české demokracie...*, s. 147.

22 Tamże.

23 Zob. szerzej: K. Koźbiał, *Potencjalne zagrożenia dla demokratycznego systemu politycznego Republiki Czeskiej*, [w:] *Pomiędzy demokracją a autorytaryzmem. Doświadczenia polityczno-ustrojowe państw współczesnych*, J. Wojnicki, J. Zalesny (red.), Warszawa 2018, s. 50-51.

24 CVVM, *Postoje obyvatel České republiky k politickým stranám – září 2019*, s. 2, https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5009/f9/pv191010.pdf [10.05.2022].

25 CVVM, *Angažovanost občanů a zájem o politiku – únor 2020*, s. 5, https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5177/f9/pd200326.pdf [10.05.2022].

społeczeństwo czeskie jest niemal dokładnie podzielone w kwestii tego, czy wstępowanie do partii może coś zmienić, jeśli chodzi o politykę.

Istotne jest pytanie, czy istnieje zatem jakaś instytucja życia społecznego i politycznego, której czeskie społeczeństwo ufa. Pod tym względem najlepiej oceniana jest działalność samorządu terytorialnego. Prawie 2/3 obywateli ufa działaniom rady gminy (miasta) – była to największa liczba wskazań w całym badaniu. 63% pozytywnie ocenia aktywność starostów²⁶. Stosunkowo nie najgorzej oceniano rady krajów i osoby stojące na ich czele (47 i 44% pozytywnych ocen)²⁷. Interpretacja tych wyników nie pozostawia dużego pola manewru: im instytucje są bliższe obywatelowi, tym ich ocena jest lepsza. Są to z reguły instytucje, z którymi każdy obywatel ma stosunkowo często do czynienia, styka się z nimi podczas realizacji spraw lokalnych, często osobiście zna osoby tworzące owe instytucje, wybiera je i nie są one dla niego anonimowe. Można zadać pytanie, czy Havel miał rację, ufając w rozwój społeczeństwa w tym właśnie kierunku decentralizacyjnym. Odpowiedź jest jednoznaczna.

Partycypacja polityczna w Republice Czeskiej, mierzona wskaźnikiem udziału w wyborach parlamentarnych, ustabilizowała się na poziomie nieco przekraczającym 60%. Jest on nie najgorszy, biorąc pod uwagę odniesienie do innych państw regionu Europy Środkowej i Wschodniej. Jest porównywalny do takich państw, jak Estonia, Węgry, Łotwa czy Słowacja, przewyższa natomiast wskaźniki Polski, Chorwacji czy Litwy²⁸. Po znaczącym spadku frekwencji wyborczej w 2002 r. doszło do jej stabilizacji na wspomnianym poziomie²⁹. Udział w wyborach parlamentarnych w okresie państwowej samodzielności przedstawiono na wykresie 1.

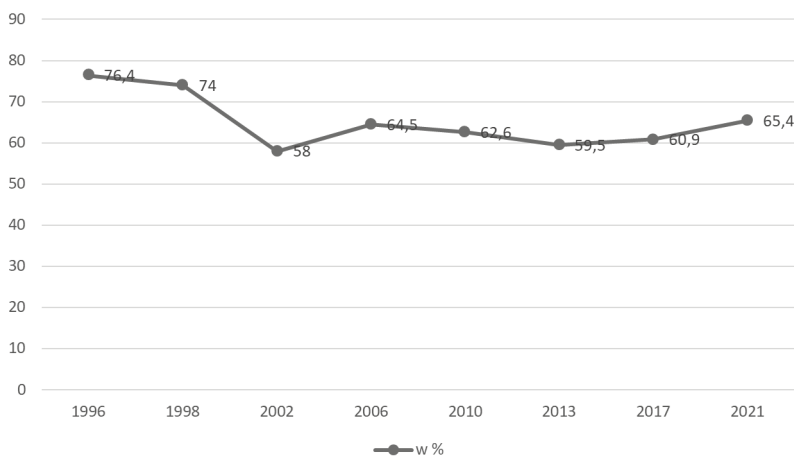
26 W czeskim modelu administracji lokalnej starosta (też Primátor) wybierany jest przez radę. Przewodniczy, przygotowuje sesje rady, kieruje urzędem gminy (miasta).

27 CVVM, *Důvěra ústavním institucím...*, s. 1.

28 P. Spáček, *Politická participace*, [w:] S. Balík i in., *Kvalita demokracie v České Republice*, Brno 2016, s. 36.

29 W artykule nie podano frekwencji w wyborach do Senatu, była ona jednak znacząco niższa – ledwo przekraczając (z rzadka) 40%.

Wykres 1. Udział w wyborach parlamentarnych w Republice Czeskiej od momentu powstania niezależnego państwa (w procentach)

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.volby.cz.

Porównując Czechy z innymi państwami europejskimi pod innymi względami, dającymi pewien obraz społecznego zaangażowania w politykę, trzeba również zwrócić uwagę na to, że Czesi znacznie rzadziej niż przedstawiciele społeczeństw zachodnich biorą udział w podpisywaniu petycji (15,7% wobec średniej dla UE wynoszącej 29,3%), rzadziej biorą udział w demonstracjach (4,8 wobec średniej 9%), wreszcie rzadziej bojkotują produkty (8,3 wobec średniej 21,8%)³⁰. Dopełnia to obrazu czeskiego społeczeństwa jako niezbyt aktywnego pod względem politycznym. Niemniej i tu od czasu do czasu mają miejsce demonstracje odbijające się szerokim echem i wpływające na proces polityczny. W tym kontekście warto wspomnieć wielotysięczne demonstracje z listopada 1989 r., a także wydarzenia z ostatnich lat. W czerwcu 2019 r. w Pradze odbyła się 300-tysięczna manifestacja – protest przeciw rządowi premiera Babiša, podobnie w lutym 2020 r. kilkadziesiąt tysięcy osób demonstrowało z tym samym przesłaniem. Oba wydarzenia były organizowane przez stowarzyszenie „Milion chwil dla demokracji”³¹. W okresie pandemii koronawirusa miały także miejsce

30 P. Spáč, *Politická participace...*, s. 46-56.

31 Ł. Grzesiczak, *Czesi wychodzą na ulice: „Nie chcemy iść drogą Polski i Węgier”*, <https://oko.press/czesi-wychodza-na-ulice-nie-chcemy-isc-droga-polski-i-wegier/> [14.05.2022]. Zagadnieniem do interpretacji jest kwestia tego, na ile protesty te przyczyniły się do osłabienia premiera i jego wyborczej porażki w 2021 r.

liczne protesty przeciw wprowadzającym obostrzeniom, co zasadniczo stanowi doskonały temat na odrębne opracowanie.

Uzasadnione wydaje się stwierdzenie, że aktywność polityczna obywateli w Czechach sprowadza się jednak przede wszystkim do udziału w wyborach, w mniejszym stopniu do spotkań obywateli na poziomie gmin, względnie podpisania petycji. I ten sposób aktywności nie ulega większym zmianom³².

Na marginesie warto zwrócić uwagę, iż mieszkańcy Republiki Czeskiej jeśli już angażują się w jakąś aktywność, to najczęściej są to organizacje sportowe (23% pozytywnych odpowiedzi), stowarzyszenia społeczne (20%), organizacje charytatywne (13%) czy też działania na poziomie lokalnym (9%)³³. Najczęściej nie mają one zatem nic wspólnego z polityką.

Warto również odnieść się do demokracji bezpośredniej, uznawanej za najbardziej „proobywatelską” formę podejmowania decyzji, podczas której obywatele mogą bezpośrednio zdecydować o danym problemie. Referenda jako najbardziej znany instrument demokracji bezpośredniej są bardzo rzadko stosowane na poziomie ogólnopaństwowym w Republice. Jedyne odbyło się w 2003 r., kiedy to Czesi rozstrzygali o wstąpieniu do Unii Europejskiej. Stosunkowo liczne próby wprowadzenia tego instrumentu do czeskiego ustawodawstwa zakończyły się fiaskiem³⁴.

Jednakże na poziomie lokalnym bardzo często stosuje się to rozwiązanie. W latach 2006-2021 odbyło się ponad 310 głosowań lokalnych w bardzo różnych sprawach. W znaczącym stopniu były to referenda, do których doprowadzali przedstawiciele lokalnego społeczeństwa obywatelskiego, które chciało „wziąć sprawę w swoje ręce”. Tak było w przypadku prób budowy elektrowni wiatrowych i fotowoltaicznych, rozbudowy infrastruktury (np. propozycja budowy nowego dworca kolejowego w Brnie – w innym miejscu) czy też prób składowania odpadów radioaktywnych w określonych lokalizacjach³⁵. Tego rodzaju

32 K. Vráblíková, *Jak se účastníme na polityce?*, [w:] L. Linek i in., *Občanství a politická participace v České republice*, Praha 2017, s. 130-131.

33 CVVM, *Angažovanost občanů...*, s. 5.

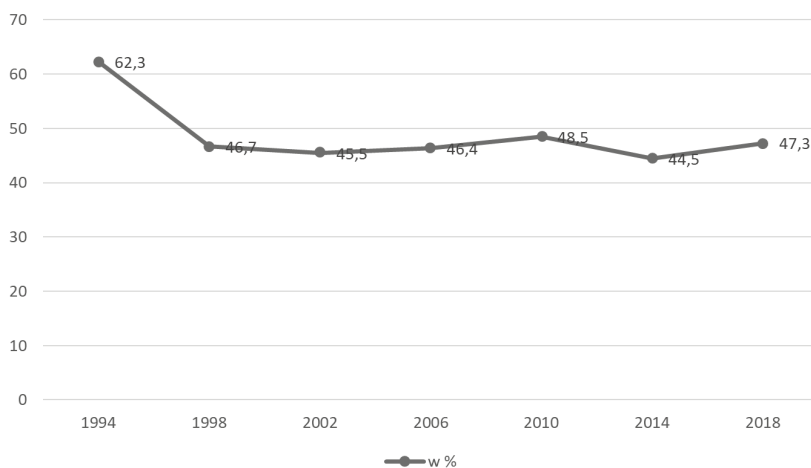
34 K. Koźbiał, *Referenda w systemie politycznym Republiki Czeskiej*, „Wschodnioznawstwo”, t. 15, 2021, s. 82, DOI: 10.4467/20827695WSC.21.004.14711.

35 Tamże, s. 83-84.

głosowania bardzo wyraźnie pokazały, że ludzie interesują się polityką wtedy, kiedy dotyczy ich ona w sposób bezpośredni lub zapowiadane decyzje są sprzeczne z ich interesami. Jest to wręcz niewykorzystany potencjał społeczeństwa obywatelskiego. W zależności od tematu referenda cieszyły się różną frekwencją. Najwyższa była widoczna w przypadku kwestii mocno kontrowersyjnych (np. powstawania nowych gmin – prawie 63%, sprawy komunikacji – ponad 52%), w innych wypadkach było już nieco gorzej (np. ograniczenia dotyczące hazardu – 17,5%, zgoda na sprzedaż nieruchomości gminnych – 19%)³⁶.

Mimo zaangażowania w referenda lokalne oraz mimo stosunkowo wysokiej oceny działalności samorządu udział w wyborach samorządowych nie był szczególnie duży. Tylko w 1994 r. przekroczył 60%, w późniejszym czasie był mniejszy niż 50%. Frekwencja ta, uwidoczniła na wykresie 2, jest zatem niższa niż w wyborach parlamentarnych.

Wykres 2. Udział w wyborach samorządowych w Republice Czeskiej od momentu powstania niezależnego państwa (w procentach)

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.volby.cz.

Wyrazem aktywności obywatelskiej stała się również pomoc dla Ukraińców, którzy musieli opuścić swoją ojczyznę w obliczu agresji Rosji, poczynając od 24 lutego 2022 r. Przyjęła ona podobną formę jak w Polsce: prywatne noclegi, wolontariat, transport, organizacja zajęć

³⁶ S. Balík, *Referenda a česká demokracie*, [w:] S. Balík i in., *Kvalita demokracie...*, s. 74.

dla dzieci. Jedna z fundacji podczas zbiórki zgromadziła ok. 70 mln euro dla uchodźców. Jak się podkreśla, nie bez znaczenia dla rozmiaru pomocy jest nastawienie rządzących, którzy zdecydowanie wspierają pomoc dla Ukraińców, inaczej niż miało to miejsce w 2015-2016 r., kiedy nastawienie do uchodźców było zupełnie inne³⁷. Od początku rosyjskiej agresji czasową ochronę w Republice Czeskiej otrzymało nieco ponad 360 tys. uchodźców. Około 58 tys. z nich znalazło zatrudnienie. Początkowo byli uprawnieni do otrzymywania tzw. świadczeń humanitarnych w wysokości 5 tys. koron, z czasem pomoc ta została ograniczona³⁸.

Czeskie społeczeństwo jest nastawione bardzo dobrze wobec uchodźców z Ukrainy: 75% pytanych zgadza się na przyjęcie ich w Republice. Zdecydowana większość uważa, że należy im pomagać do momentu, kiedy będą mogli wrócić na Ukrainę. Jest to zatem wysoki odsetek, lecz nieco zaskakujący może być fakt, że samym problemem generalnie interesuje się 2/3 pytanych, podczas gdy w momencie kryzysu migracyjnego zainteresowanie tym wydarzeniem deklarowało ponad 3/4 ankietowanych. Jeśli chodzi o pomoc długotrwałą, to respondenci uznają, że w Czechach takim wsparciem można by objąć do 100 tys. osób³⁹. W rzeczywistości, jak zaznaczono, liczba ta jest znacznie wyższa.

Według badań kilońskiego Institute for World Economy z czerwca 2022 r. Republika Czeska jest zaliczana do czołowej dziesiątki państw pomagających Ukrainie. Biorąc pod uwagę pomoc dwustronną, wyrażoną w odsetku PKB, Czechy znalazły się (dane z czerwca 2022 r.) na 7 miejscu (0,16%)⁴⁰. Istotna była także pomoc militarna Czeskiej Republiki. Jeśli natomiast chodzi o koszty przyjęcia ukraińskich uchodźców, to Czechy, po Polsce i Niemczech, plasowały się na 3 miejscu⁴¹.

37 P. Bukalska, *Czeskie czołgi jadą na wschód*, „Tygodnik Powszechny”, nr 20, 15.05.2022, s. 50-52.

38 S. Czarnecki, *Republika Czeska wobec kryzysu uchodźczego (cz. 1)*, „Komentarze IEŚ” 2022, nr 620, <https://ies.lublin.pl/komentarze/republika-czeska-wobec-kryzysu-uchodzczego-cz-1/> [20.07.2022].

39 CVVM, *Postoj české veřejnosti k přijímání uprchlíků z Ukrajiny – jaro 2022*, s. 3, https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/cz/a5540/f9/pm220708.pdf [07.07.2022].

40 A. Antezza et al., *The Ukraine Support Trucker: Which countries help Ukraine and how*, „Kiel Working Paper”, no. 2218, June 2022, s. 20. Dla porównania: Polska była na 3 miejscu – prawie 0,5% PKB.

41 Tamże, s. 37-38.

Zapewne jest za wcześnie na całościową ocenę zaangażowania czeskiego społeczeństwa obywatelskiego w kwestię wsparcia dla Ukaryny, ale już dziś można stwierdzić, że poziom wsparcia był wysoki.

Podsumowanie

Upadek systemu komunistycznego stworzył możliwość rozwoju społeczeństwa obywatelskiego także w ówczesnej Czechosłowacji, która wkrótce podzieliła się na dwa niezależne twory państwowe: Republikę Czeską i Republikę Słowacką. Działania opozycji antykomunistycznej same w sobie były przykładem samoorganizacji społeczeństwa. Przejście do nowego, demokratycznego porządku nie dawało jednak gwarancji, że dojdzie do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego – na wzór rozwiniętych demokracji zachodnioeuropejskich. Jeden z możliwych kierunków rozwoju sformułował prezydent Václav Havel, podkreślając znaczenie otwartości i samorządności. Po ostatnich wyborach (2021) można dostrzec, przynajmniej na polu polityki zagranicznej Czech, powrót do jego idei. W polityce wewnętrznej tak sformułowany cel jest natomiast dostrzegalny w ocenie funkcjonowania samorządu terytorialnego, formułowanej przez czeskie społeczeństwo.

Dla większości Czechów demokracja bez wątplenia stanowi system rządów lepszy niż jakikolwiek inny. Wydaje się, że czynniki decydujące o nastawieniu społeczeństwa czeskiego do polityki to przede wszystkim pozytywna ocena samej demokracji – będąca w pewnym sensie dążeniem do stanu idealnego, i negatywna ocena większości instytucji politycznych. Co należy szczególnie podkreślić, najlepiej oceniane są te instytucje, które znajdują się „blisko ludzi” – w tym przypadku samorząd terytorialny. Potwierdzałoby to havlowskie rozumienie społeczeństwa obywatelskiego i konieczność jego rozwoju w tym właśnie kierunku. Niskie oceny partii politycznych, izb parlamentu czy poszczególnych rządów są bez wątplenia pochodną politycznych skandali, do których dochodziło w Republice regularnie. W ostatnich latach do złego postrzegania polityki przyczyniła się jej oligarchizacja (rządy Babiša w latach 2017-2021).

Współczesne czeskie społeczeństwo obywatelskie nie wykazuje takiego poziomu partycypacji politycznej jak społeczeństwa zachodnioeuropejskie. Niższy jest także udział w podpisywaniu petycji spo-

łecznych, w demonstracjach czy też bojkotach produktów. Z pewnością są to obszary, w których pozostaje sporo „do nadrobienia”.

Pewnym rodzajem aktywności, który sygnalizuje możliwości wzrostu partycypacji politycznej, są lokalne referenda, liczne w Czechach, a fakt, że do nich dochodziło, świadczy o wzrastającej dojrzałości politycznej i zainteresowaniu sprawami w bezpośrednim sąsiedztwie obywatela. Oddolna obywatelskość dała znać o sobie podczas organizowania pomocy dla ukraińskich uchodźców, uciekających z ojczyzny po rosyjskiej agresji 24 lutego 2022 r.

Bibliografia

- Antezza A. et al., *The Ukraine Support Trucker: Which countries help Ukraine and how*, „Kiel Working Paper”, no. 2218, June 2022.
- Balík S., *Oligarchizace české politiky*, [w:] *Od Palackého k Babišovi. Česká politika 19. až 21. století*, S. Balík i in. (red.), Praha 2019.
- Balík S., *Referenda a česká demokracie*, [w:] S. Balík i in., *Kvalita demokracie v České Republice*, Brno 2016.
- Bankowicz M., *Przywódcy polityczni współczesnego świata. Mężowie stanu, demokraci i tyrani*, Kraków 2007.
- Bukalska P., *Czeskie czołgi jadą na wschód*, „Tygodnik Powszechny”, nr 20, 15.05.2022.
- CVVM, *Angažovanost občanů a zájem o politiku – únor 2020*, https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5177/f9/pd200326.pdf.
- CVVM, *Česká veřejnost o fungování demokracie a nedemokratických alternativách politického systému – srpen/září 2021*, <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/politicke/demokracie-obcanska-spolecnost/5513-ceska-verejnost-o-fungovani-demokracie-a-nedemokratickych-alternativach-politickeho-systemu-srpen-zari-2021>.
- CVVM, *Důvěra ústavním institucím na jaře 2022*, <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/politicke/instituce-a-politici/5550-duvera-ustavnim-institucim-na-jare-2022>.
- CVVM, *Postoj české veřejnosti k přijímání uprchlíků z Ukrajiny – jaro 2022*, https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5540/f9/pm220708.pdf.
- CVVM, *Postoje obyvatel České republiky k politickým stranám – září 2019*, https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5009/f9/pv191010.pdf.
- Czarnecki S., *Republika Czeska wobec kryzysu uchodźczego (cz. 1)*, „Komentarze IEŚ” 2022, nr 620, <https://ies.lublin.pl/komentarze/republika-czeska-wobec-kryzysu-uchodzczego-cz-1/>.

- Grzesiczak Ł., *Czesi wychodzą na ulice: „Nie chcemy iść drogą Polski i Węgier”*, <https://oko.press/czesi-wychodza-na-ulice-nie-chcemy-isc-droga-polski-i-wegier/>.
- Havel V., *Letnie rozmyślenia*, tłum. A. Jagodziński, Warszawa 2012.
- Kazimierczuk M., *Ewolucja pojęcia idei społeczeństwa obywatelskiego*, [w:] *Spółczesność obywatelska. Historia, teoria, praktyka*, R. Kania, M. Kazimierczuk (red.), Warszawa 2021.
- Koźbiał K., *Czeska Partia Piratów jako nowe ugrupowanie w systemie partyjnym Czeskiej Republiki*, [w:] *Postulaty polityczne i wyborcze partii politycznych*, A. Kruk (red.), Zielona Góra 2021.
- Koźbiał K., *Potencjalne zagrożenia dla demokratycznego systemu politycznego Republiki Czeskiej*, [w:] *Pomiędzy demokracją a autorytaryzmem. Doświadczenia polityczno-ustrojowe państw współczesnych*, J. Wojnicki, J. Zalesny (red.), Warszawa 2018.
- Koźbiał K., *Referenda w systemie politycznym Republiki Czeskiej*, „Wschodnioznawstwo”, t. 15, 2021, DOI: 10.4467/20827695WSC.21.004.14711.
- Kunštát D. a kol., *25 let české demokracie očima veřejnosti*, Praha 2014.
- Müller K.B., *Češi, občanská společnost a evropské výzvy. Mezi nacionalismem a liberalizmem aneb od etnické exkluze k aktivní hranici*, Praha 2016.
- Popławski Ł., Popławski Z., *Instytucje i społeczeństwo obywatelskie w procesie globalizacji*, [w:] *Instytucje państwa a społeczeństwo obywatelskie*, A. Chodubski, L. Kacprzak, K. Pająk (red.), Piła 2009.
- Pospíšilová J., Krulichová E. a kol., *Jak se žije Čechům v současné Evropě?*, Praha 2018.
- Rychlík J., *Československo v období socialismu 1945-1989*, Praha 2020.
- Spáč P., *Politická participace*, [w:] S. Balík i in., *Kvalita demokracie v České Republice*, Brno 2016.
- Szacki J., *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994.
- Świąch W., *Václav Havel wobec społeczeństwa obywatelskiego – koncepcja i krytyka*, „Acta Scientifica Academiae Ostroviensis”. Sectio A, Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne, 2017, nr 9(1).
- Vráblíková K., *Jak se účastníme na polityce?*, [w:] L. Linek in., *Občanství a politická participace v České republice*, Praha 2017.